

Plats för en karl

AV JONAS FRYKMAN

en gråkall januarisöndag väntade jag på planet mellan Köpenhamn och Bergen. Vid *gaten*, som det heter på nutida flygskandinaviska hamnade jag bakom en handfull verkligt tunga killar. De bar håret i hästsvans; naglarna var svarta och fingrarna oljiga. Gruppen stack ut märkbart från de gängse välklädda flygpassagerarna — inte bara genom att de bar jackor där det stod Harley Davidson på ryggen. En grabb med skarpskuren profil och veckolång skäggstubb rökte en hemmarullad cigg med utstuderad självklarhet. Den kvinnliga kontrollanten vid gaten vågade knappast be honom fimpa. Rökförbud gällde naturligtvis. Kanske skrämdes hon av att fingrarna som höll rökverket var prydda med dödskalleringar. Eller var det torshammaren om halsen? De tatuerade händerna?

Jag hoppades innerligt som välklippt medelklassresenär, ganska trött efter en verksam helg, att slippa hamna bredvid ett av dessa ölsvullna råskinn. Men det var precis vad jag gjorde. Obehaget mildrades inte av att karlen med ciggen plockade fram sin ficktelefon medan planet taxade ut! Det var efter det att flygvärdinnan annonserat: "*Mobile telephones and all electronic equipment must be switched off*". Den norske machon ringde hem. "Är det Maren?" "Pappa är på väg hem. Jag vill att du skall vara i pyjamas när jag kommer, men vaken. Jag har en överraskning till dig. Du vet att pappa älskar

dig." Sedan fick samtalet ett abrupt slut när flygvärdinnan kom. När serveringsvagnen skramlade förbi beställde han mot all förmodan inte Bloody Mary — utan apelsinjuice.

De här grabbarna gestaltade det mesta av det som upplevs som problematiskt med dagens manlighet: mansförbundet, våldsymboliken, tuffheten, fronten mot kvinnlighet, frånvaron från hemmet — här på flyget, annars på mc:n. Men samtidigt en rörande mjukhet, och upptagenhet av den lilla världens frågor.

Vad finns det för vardag runt dagens manlighet — denna märkliga blandning av flexibilitet och fundamentalism? Att vi står inför en förnyelse av det manliga i offentlighetens värld är uppenbart. Mitt antagande är att intresset för maskulinitet också är ett försök från männens sida att hitta en identitet som män i hemmet. Jag medger gärna att detta är en optimistisk bild och att det faller sig enklare att ta till fördömandet. Men som vetenskapare bär vi också ett ansvar att försöka se bortom kulturkritiken och uppmärksamma det kreativt nya och hoppingivande som sker.

Fokus ligger på nutiden, men för att få syn på den behövs ett kort historiskt perspektiv.¹ Grundantagandet bakom analysen av den nya manligheten är att människor i sin produktion av kulturell identitet blivit tätt indragna i det demokratiska samhällets kommunikationssystem. Genom sitt sätt att vara gör de konstateranden om de grundlägg-

gande värden som modernitetens institutioner fört åt sidan, något som i bästa fall kan fungera som en remoralisering av samhället nedifrån (Giddens 1991, Melucci 1992). De bär alltså på ett budskap som inte enbart är avskräckande.

Backlash

Dagens könsfundamentalism är inte bara provocerande utan också mycket motsägelsefull. Samtidigt som vi kan iaktta hur det manliga estetiseras och essentialiseras, vet vi att det spelar en blott tillfällig roll eller är en symbolisk förklädnad.² Finns det egentligen några uppgifter i det moderna samhället som kräver en manlig insats?

Samtidigt som många män skakar av sig gamla rigida könsroller och hävdar att det viktigaste är "att man är sann mot sig själv", går de in i bestämningar där just ytan, skäggstubben och musklerna, de traditionella könsattributen, verkar betyda allt.

Jag ser det som djupt problematiskt om dagens diskussioner om kulturell identitet gör halt vid den där ytan, det narrativa och symboliska. Många av modernitetsdiskussionerna fastnar just där. Det är sant att män utmanar. Det är så uppenbart hur maskuliniseringen blivit ett dominerande tema inom dagens filmer, inom organisationer och grupper av mer eller mindre militärt slag, inom idrott och äventyrsbetonade tävlingar (Caton 1995). Den *hegemoniska maskulinitet*, varigenom män inte bara förtrycker kvinnor utan också varandra (inom ramen för ett orättvist kapitalistiskt system), armbågar sig fram efter att ha varit på reträtt några decennier (Connell 1995). Man får verkligen ta i för att läsa detta som någonting annat än en *backlash* (Faludi 1994).

Som etnolog föreställer man sig gärna att det är i mötet mellan erfarenheter och ideal som identiteten konstitueras, alltså att vi ser

varje identitet som en form av *situerad praxis*. Den finns någonstans i en pågående vardag. Vid sidan av att syssla med "identitetsarbete" har man ett liv att leva. Om män väljer att betona maskulinitet bör det i så fall inte blott vara en reaktion *mot* någonting, utan också en strategi för att komma till rätta med det dagliga livets praktiska krav. När män är på väg in i det manliga är de samtidigt på väg in i en formulering av något nytt.

Tillbaka till myterna

Den maskulina identiteten vi möter har blivit alltmer drömlig. Det vimlar såväl på tidningssidor som i offentligheten av vildmän, vikingar och hjältar ur det nära och fjärran förflutna. Hade man för tio år sedan talat om vikten av att upptäcka det vilda i mannen hade man åkt ut. I dag är det en självklarhet. Det vilar en farlig potential i att myter ersätter historisk kunskap — minnena från 1930-talets Tyskland förskräcker.

Myterna står fria från historiska sakuppgifter, behöver inte befatta sig med hur män och kvinnor levde under äldre dagar. Myterna håller upp en fjärran spegel i vilken dagens människor kan känna igen sig. De ger en bild som är så mångtydig att den kan ge upphov till djupa och varierade tolkningar.

Den som ids plöja igenom den växande litteraturen om det manliga som vi nu finner på bokhandelsdiskarna, möter förkunnelser om hur män kommer från Mars eller att de en gång, som Järn-Hans, hämtades upp från botten av en tjärn i skogen. En och samma tankefigur återkommer: En gång, så sägs det, en gång fanns ett annat land och en annan tid, där kultur och civilisation ännu inte förmått fernissa över och polera bort den nära kontakten mellan kroppen och instinkterna. De slumrande krafterna och de naturgivna potentialerna som då fanns är inte borta utan kan väckas till liv.

Robert Bly skrev sin bok om *Iron John* (1990) vid rätt tidpunkt. Eller det kanske vore rättare att säga att tiden krävde att det gestaltades en ny man där just poeten fick formuleringsprivilegiet.³

När männen skall söka sin identitet bör de inte gå till sina fäder. I stället blir det myterna hämtade ur fjärran, som tillhandahåller svaren. Detta är fullt möjligt eftersom myterna, i Blys tolkning, tillhandahåller uppgifter om en manlig essens. Den avbrutna kontakten kan återupptas eftersom sådana grundelement också lever i dagens karlar. Det finns en substans, nästan som mat, som under gynnsamma omständigheter går mellan yngre och äldre, en ton som kan få mäns kroppar att sjunga.

Nu då pojken står bredvid fadern, skriver Bly, och lagar pilspetsar eller reparerar plogar, tvättar motor-kolvar i fotogen eller tar hand om födande djur kan sonens kropp långsamt vända åter. Långsamt över en räcka av månader och år, börjar strängarna i pojkens kropp vibrera efter den hårda, ofta krävande, försiktigt humoristiska, respektlösa, otåliga, påstridiga, pådrivande, tystlåtna äldre manskroppen. Både manliga och kvinnliga kroppar bär inom sig underbar musik, men sonens kropp behöver reagera på såväl manliga som kvinnliga svängningshastigheter.

Myterna slår en brygga mellan den privata längtan efter att vara en och odelbar och visionen av ett samhälle som borde vara enkelt och överblickbart. I det utopiska samhället är budskapen raka, tillvaron harmonisk. Dagens komplexitet är den naturliga fonden för en sådan föreställning. Det förflutna ropar in i nutiden men talar inte om forntiden.

Ronny Ambjörnsson har lyft fram några av de myter som i det förflutna fungerat som ledstjärnor för manlig identitet (1990). Han har bland annat pekat på hur uppbrottet, avskedet från fasta sammanhang, är ett återkommande tema i flera av de berättelserna. I dag är det inte längre blott författare eller

drömmakare som berättar myterna. Spontan eller gruppmässigt går män i dag medvetet på jakt efter sig själva via dessa myter. Det finns sammanhang som får män att lyssna till det nya skriet från vildmarken.

Myterna gör männen kulturellt friställda (Ziehe 1989). De gör männen fria från alla bussiga folkhemspappor, från inflytandet genom tradition, föräldrageneration, släkt, yrke och social position. De formar något eget som samtidigt är här och långt borta. De hjälper dem till det av Ambjörnsson omtalade uppbrottet.

Situationen kan tolkas på många sätt. Att detta är ett av flera led i en könskamp, som numera tenderar att bli allt bittrare, är ju så uppenbart (Beck & Beck-Gernsheim 1995: 45 ff). Men här skall det betraktas som ett led i etablerande av en kulturell identitet som skall göra det möjligt att tackla de frågor som möter där hemma, i den lilla världen, dit man ringer och berättar att pappa är på väg.

Herrummet

Med etnologens intresse för det materiella vill jag växla ned de stora frågorna till just situerad praxis. Vad händer om vi låter hundra års förändrade manlighet avspegla sig i den lilla världens materialitet, i heminredningen? Den kan på ett ganska direkt sätt visa på hur hemmet haft växlande betydelse när det gällt att förhandla fram olika maskulina identiteter. Den kan också ge en anvisning om den genealogi som finns bakom nutida manliga identiteter. Så låt oss lämna arbetslivet och offentligheten och se på vilken plats som beretts i hemmet.

Anthony Giddens har i sin fascinerande bok om kärlekens makt, *The Transformation of Intimacy* (1992), pekat på att när männen under 1800-talets lopp lämnade den produktionsenhet som hushållet utgjorde, så kom manligt och kvinnligt att utvecklas åt

"Myterna håller upp en fjärran spegel i vilken dagens människor kan känna igen sig." Herakles, känd för manlig styrka utöver det vanliga, betvingar här det nemeiska lejonet. Detalj från attisk svartfigurig amföra från Vulci. Cirka 525 f.Kr. Museo Civio, Brescia.

två olika håll. Det är i och för sig ingen nyhet. Hur mannen förvandlades från allestädes närvarande patriark till äkta make och försörjare, medan kvinnan blev hemmets ängel och barnens fostrare, är ett till utmattning väl beskrivet tema (jfr diskussion i Gillis 1992). Det annorlunda i Giddens' analyser, är hur han beskriver detta som en förlust, att

männen nu gick miste om intimitetens språk. Den personliga närheten kom att odlas av maken, medan maken betalade för det transcendent manliga projektet genom att göra sig okänslig. Han skulle visa styrka och uthållighet och komma hem med pengarna och de moraliska principerna.

Förlusten gjorde honom sårbar. Gick det

inte att vinna bekräftelse på vem man var genom de nära och dagliga kontakterna, kunde man få sådan genom att blåsa upp sin egen betydelse genom berättelserna om sin betydelse. Manligheten kom att grundas på ordet och dådet, men inte på närheten.

Låt vara att detta gjorde mannen känslomässigt stum och döv för det lågmälda språket. På sikt gjorde detta honom också politiskt ur fas med samtiden. I våra dagar är det intimitetens tonläge som formulerar flera viktiga politiska frågor — de som Giddens kallar *life-policy questions*.

Också heminredningen bekräftade att det manliga var något som skulle skiljas ut från hemmets hjärta.⁴ Det var så främmande att det krävde sin egen yta, en som tillhörde gränslandet mellan det hemmavarande och den yttre världen; en maskulin zon laddad med upptäckter, äventyr och abstrakta kunskaper.

I borgerliga hem inreddes så mansterritorier med plats för en karl. Från att tidigare funnits i flertalet av dagens göromål, hade han nu liksom barnen eller tjänstefolket sitt eget utrymme. Han kunde självfallet inte ta ut svängarna bland den nya heminredningens alla pösande kuddar.

En helt ny värld tar form innanför husets väggar. Stramheten ersätts av överdåd och närmast skräck för tomrum. Nu fylls golven efterhand av svällande pösande sittmöbler, dörrar och fönster draperas i tunga siden- och sammetstyger. Väggarna täcks med tavlor och dekorationsdetaljer och över hela härligheten sprids ett myller av småting: broderier, minnessaker, porslinsfigurer och mycket annat. Tofsar, snoddar och fransar garnerar det hela. (Löfgren 1979:105)

Det vi lite slarvigt brukar kalla "1800-talets blandstilar" är inte bara marknadens utan också på många sätt kvinnlighetens inträde i inredningsarkitekturen. Det var inte männen som satte fransar på stolsbenen för att undvika olämpliga associationer.

Så gör "herrummet" sin entré. Denna

maskulina avkrok kontrasterade emot hemmets övriga estetik. Det var en maskulin avkrok i en feminin värld. Där var möblerna kraftiga, enkla och brunt läderklädda; där stod rökbordet med skiva i hamrad koppar (och där benen kanske innehöll lönn-luckor för flaskor och glas); där pryddes väggarna med avskjutna, krönte maskuliner ur djurriket; där hängde vapen och exotika från den värld som var så mycket större och farligare än det madrasserade hemmets. På mahognyinramade tavlor rusar hästar och hundar på jakt mot segern eller bytet.

Där stod bokhyllor som rymde reseskildringar, allvarligt syftande litteratur och encyklopedisk kunskap från A till Ö — men också etsningar i mappar som man bara visade för de mycket nära vännerna (Frykman 1994:16 f).

Heminredningen blev alltså ett prisma som bröt den uppdelning som nu skett i familjen: att fadern blivit till man — alltså äkta man. Han definierades genom sin relation till arbetet — och hustrun, hemmet och barnen. Hemmet och familjen med dess synliga uppdelning på ett nästan feodalt kvinnligt omsorgsarbete och manligt lönearbete var en skapelse av industrisamhället (Beck & Beck-Gernsheim 1995).

Den fysiska frånvaron gjorde att han fick klä om sig för att komma hem — eller ikläda sig en rad nya symboliska funktioner. John Gillis pekar på en lustig detalj: det är först när fadern fjärmats från sitt ansvar för det dagliga livet, som han kan uppträda som den milde jultomten som myndigt frågar om det finns några snälla barn. Det kunde han ju eljest inte säkert veta. I ett tidigare patriarkaliskt system skulle det ha varit hans ansvar att se till att barnen var just så som han förväntade sig.

Far levde alltså i sin maskulina värld i hemmet. Inte bara i fysisk bemärkelse utan också moralisk. Far hade rätt och far hade rätten att bestraffa och belöna, far gav väg-

ledning och riktning för livet — ofta med en auktoritet som var fotad utanför hemmet. Eller som biskop emeritus Ingemar Ström minns sin far, hovpredikanten född 1878:

När jag nu försöker summera vad far gav mig som livsorientering är det inte samtal jag minns, inte konfirmationsläsning för honom, inte råd eller enskild vägledning — det är predikningarna. Jag försummade ingen. Jag lyssnade andlöst. Ibland fylldes mina ögon av tårar som jag hade all möda i världen att dölja. Det fanns bakom hans kärva språk en underström av värme och gripenhet. Det är nog inte många som fått livsavgörande vägledningar av sin pappas predikningar. Det har jag. (Ström 1991:81)

Faderligheten underbyggdes av att den hämtade sin bekräftelse från en värld som var så mycket större och riktigare än den lilla världens. Den gav ideal att sträva mot som inte bara var personliga utan också förankrade i kulturen och samhället. Så inflytelse-rik var fadern, att han måste hållas separat. Också från det nära livets språk.

Folkhemspappan

Framemot mitten av vårt sekel har hemmet blivit platsen för *parets* liv och aktivitet. Det talas vitt och brett om kamratlighet i äktenskapet, det är viktigt att man "passar för varann". Man och hustru värmer sina känslor vid den äktenskapliga härden. Familjen fotas på ömsesidig kärlek och optimistiskt framåtblickande, barnen fostras traditionsfritt och förnuftigt. Hela familjen är nu på väg (Åström 1986, 1990). Då behövs inte så mycket moraliska principer eller separata utrymmen. Friska känslor och samhällelig rationalitet är ledorden.

Hustrun har blivit vetenskapens ombud i skötseln av såväl barn som hushåll. En rad studier har diskuterat hur de funktionalistiska hemmen blir en försöksyta för manlig

teknisk rationalitet — hur ett statligt omsorgstänkande sänker sig ned på diskbänksnivå (Hirdman 1989; Arnstberg 1989; Ehn, Frykman & Löfgren 1993). Med vetenskaplig exakthet räknar man ut att denna diskbänk skall vara åttiotre centimeter hög medan bakkbordet skall vara sjuttionio till åttio. Ingenjörstänkandet slår igenom inte blott i tanken på att barnen skall matas och bytas med fyra timmars intervall. Lika mycket syns det i var hemmets ljuspunkter skall vara placerade, hur höga trappstegen skall vara, hur ett greppriktigt dörrhandtag skall utformas.

Samtidigt som kvinnan blir hemmafru, integreras hon i en maskulint och vetenskapligt formad bomiljö. Hemmet blir inte längre ett värn mot omvärlden, utan länkas fastare till vad samhället kräver.

Detta var en maskulin rationalitet med litet behov av män. Medan hemmet förblev kvinnans territorium — hur invaderat det än var av yttre rationalitet — blev mannen så gott som helt umbärlig i kapaciteten av att vara just man. Samtidigt krävdes en hel arbetsinsats av honom — på jobbet naturligtvis, men också i hemmet. Men då alltså inte som man. När det moderna förnuftet och den omsorgsgivande staten trädde in behövdes inte längre faderligheten.

Det skapades under den här tiden många olika manligheter på samma sätt som det skapas många olika familjer i skilda regioner, klasser etc. Men — om vi lämnar variationerna därhän — svårigheten generellt för mannen att ta en självklar plats i de nya hemmen visar sig i att den bussiga folkhemspappan nu tar plats i hemmen. Befriad från en rad av plikter, får han nu bli familjens egen scoutledare, full av planer och upptåg. Sommarens många upptäcktsfärder i naturen, i kanot eller på cykeln har honom främst i patrullen. På höstens svamputflykter sitter han vid ratten och vid skidturerna är det han som spårar.

Bilen och båten blir maskulina förlängningar av hemmet — utanför hemmet. Rysch och pysch göre sig ej besvär — läderhandskar, stryktåliga kläder, en saklig första-förbandslåda och en uppsättning verktyg är givna tillbehör.

I sommarstugan härskar också en manlig kärvhet i aktiviteter och inredningdetaljer. Ofta legitimeras de nakna furubänkarna och de brädfodrade innerväggarna av den självklara närheten till naturen. Tanken på en hemmafrus bekvämligheter såsom rinnande vatten, avlopp eller elektricitet förefaller lika onaturlig som mjuka och stoppade möbler. Detta är naturens och manlighetens friyta i en kultur som reducerat hans betydelse för hemmets skötsel och barnens fostran.

Ordningsskapande herrn

I hemmet är det maskulina ytterst problematiskt. Anpassningen till de funktionalistiska kraven skedde inte friktionsfritt. Lissie Åström (1985) har beskrivit hur torparfruar, arbetarhustrur och vanliga medelklasshustrur gjorde motstånd mot en sådan vardagslivets rationalisering. Och när männen representerade samma tankar blev de dubbelt ifrågasatta.

P. C. Jersild ger i boken *Fem hjärtan i en tändsticksask*, talrika exempel på hur mannen blivit kulturellt bortdefinierad ur husets materiella organisation. Hemmet skall vara parets angelägenhet, men nu är det på en scen genomkorsad av hustruns omsorger som han skall tränga sig in. Och vad kan han då etablera för maskulina principer om inte ordning och reda? Principer som han hämtar utifrån arbetslivet, men som dessvärre visar sig fungera dåligt i hemmamiljö.

Boken skildrar livet i Stockholmsförorten Norra Ängby på 1940-talet. Pappan har tusen planer för sin familj, och för sig själv.

Men hemma för han en nomadisk tillvaro, flyttar från rum till rum. Som många män vid denna tid behövs han samtidigt som han med sina principer från "den stora världen" blir hopplöst töntig. Hustrun är tidvis klen. Man får intrycket av att det hänger samman med slitningarna det innebär att bereda plats åt en karl, som hela tiden vacklar inför vad det innebär att vara just karl och att vara far. I försöken att ta sig in i rationalitetens namn, driver han sin hustru till vanvett.

Det är sen augusti och i den vindstilla hettan kryper getingarna slött över köksfönstrets myggnät. Min far städar köket. Som alltid när han tillfälligt skall ta hand om hushållet, slås han av hur irrationellt köket är organiserat. Det finns inget som helst system. Själv anser han sig mycket systematisk. Han anser att man bör ha samma överblick över ett kök som över ett kartotek med siffermärkta mappar. Men det tycks nu en gång för alla inte ligga för fruntimmer. Kvinnor har heller inget sinne för tid. Hur många timmar per år slösas egentligen bort i detta kök, där man måste leta efter enklaste sak?

Så har han kavlat upp ärmarna, slagit upp skafferidörren på vid gavel och rensat ut allt innehåll. Spis, spisbänk, diskbänk, köksbänk, köksbord och delar av golvet är översållat med kryddburkar, konserverburkar, mjölpåsar, ättiksflaskor, sockerpaket, gamla nötta reklamburkar innehållande ris eller skorpor, cellofanpåsar med torkad frukt, före detta senapsglas med salt- eller ättiksgurka...

... När mor någon sällsynt gång är bortrest städar far köket. Då hon kommer hem är hälften slängt och resten ordnat efter nytt mönster, och mor klagar över att hon inte hittar i sitt eget kök längre. Men den här gången dröjer det innan mor kommer hem. Hon är på vilohem i Tyringe i två veckor...

— Varför skall mor vila på vilohem? Mor har ju sin vita säng!

— Det är dej hon behöver vila sej från, viskar min syster, men ger mig i nästa ögonblick en tröstande kram.

Det är lögn att mor skulle behöva vila sig från mig. Sanningen är att hon behöver vila sig från far. Men det uttalas aldrig; frågan är om det ens tänks. Men att behöva vila sig från sina barn är fullt legitimt. (1989:25 f)

Hemmafrurollen har nu professionaliserats, hon skall kunna mer än att ta hand om fost-

ran — hon är hemmets upprätthållare av ordning. Mannen uppmuntras att finna sin plats någon annanstans.

Lekfulle herrn

Via den oförargliga leken, experimenterandet, kan folkhemspappan finna sin plats. Det här är tiden då man börjar smaka på ordet hobby. Pappa spikar, målar och gör lövsågsarbeten. Han blir den händige herrn, en som "gör det själv". I källaren sätter han upp en hyvelbänk och i garaget kan han meka med bilen. Han sitter lutad över frimärksalbumet, mixtrar med radion eller reparerar hushållsassistenten. Här får han utlopp för den arbetslivets rationalitet som annars har svårt att komma in i hemlivets nära relationer.

För några år sedan gav psykiatern Nils Uddenberg ut en samlingsvolym som hette *Pappa och jag* (1991). Den rymmer ett knippe porträtt av just folkhemspappor. Där beskriver han på ett rörande sätt hur han såg sin egen pappa som en man som stått i starka "mödrars skugga: både sin egen moders och min. Med en stark mamma bakom sig och en målmedveten hustru vid sin sida kunde hans eget manliga budskap till mig ofta nog bli ganska otydligt" (1991:90 f). Bilden av den relativt bleke familjepappan går igen i en lång rad av intervjuer där svenska medelklassbarn har fått berätta om sin uppväxt (jfr Åström 1990, Frykman 1986, 1992).

Pappa var ständigt sysselsatt med ting i hemmets periferi, händig med modellbyggen, leksakståg; han finns bakom kameran, vilket inte bara gör att han har makten att regissera familjen, men också att han själv därvidlag blir osynlig. "Många av mina ljusaste minnen av pappa är förknippade med praktiskt arbete. Vi tapetserar tillsammans eller bygger stengärdesgårdar på Åkraberg — konstruktionen av utomhusgrillen av

sten och en trappa upp till den tog en hel sommar. Mot slutet av sitt korta liv roade han sig inte sällan med att bygga Lego, som var något alldeles nytt på den tiden... Visst var hans Lego-byggande ett uttryck för att han var sjuk och trött, men också för en lekfullhet som jag förgäves sökte hos mamma." (1991:95)

Pappan, säger Uddenberg, slets mellan den tidigare generationens patriarkala manlighet, "farfar var societetsläkare, kommunalfullmäktiges ordförande, riksdagsman, uppburen familjefar och mycket, mycket annat — och sitt eget grundmurade ointresse av att vara patriark" (1991:96). Hans försök att hävda sin egen manlighet var klumpiga och tafatta, vilket förklarades med att han egentligen inte tyckte att det var särskilt viktigt.

Lekfullheten gjorde att mannen kunde dra sig undan det gamla ansvaret, men han levde i ett samhälle som ställde högst skiftande krav på honom. Var kunde han egentligen koppla av och "vara sig själv"? Hemmet var ingen självklar plats för integration.

Jersild berättar om denna hemlöshet hos sin far. Pappa hör en dag genom badrumsfönstret att P.C. svär där ute på gatan. Han kallar in pojken från det pågående kulspelet.

— Jag tror att du är en annan person där ute, säger far. Du är en person när du är med oss, en annan där ute.

Jag varken nekar eller erkänner. Han har tagit mig på bar gärning och träffat mitt i prick. Det är sant, jag är en annan där ute när jag spelar kula, precis som jag är en annan i skolan — och en tredje, eller fjärde eller femte, när jag nu står här inför min domare.

Vad tänkte han egentligen. Varför var han så berörd — eller låtsades så berörd — av att ha hört mig svära? Sedan många år måste han veta att vi svär när vi leker.

Jag inser plötsligt att han egentligen talar om sig själv. Vi är mycket lika, far och jag. Också han måste, för att överleva, bete sig som om världen bestod av ett antal små scener: just nu spelar han sträng far; för en stund sedan, i badet, var han barn

igen. När han står där framme vid sin svarta tavla och håller bibelstudium är han en sentida efterföljare till gamla testamentets profeter. När han samma kväll smiter in till stan och går på bio är han privatperson. Nästa morgon, när det är styrelsesammanträde i bokförlaget, måste han sitta där och försvara sina många — som pastor Dahlberg anser — onödiga resor. Då är han martyren. (1989:201 f)

Folkhemsepoken lämnade alltså männen ett märkvärdigt stort manöverutrymme — utanför hemmet. När bekymren för det dagliga brödet var borta, ansvaret för fostran vilade på det offentliga och på hustrun, var det nästan otänkbart att falla tillbaka på en tydlig maskulin identitet.

Kostymen blev, liksom identiteten, ganska grå — eller snarare urblekt. Här finns en valhänthet i sådana nära relationer som inte definierats av kända program eller friska upptäcktsresor. "När jag nu bläddrar igenom albumet" skriver Per Garthou i ett försök att fånga bilden av sin fyrtiotalspappa, "slås jag av att pappa inte någon gång rör vid mig. Han står där som om han fått en order. Som en inklippsbild som egentligen inte hör hemma i sammanhanget. På en bild, jag är knappt ett och ett halvt år, står vi, enligt mammas bildtext, vid 'pyttornas' bur. Vi hade alltid en kull kycklingar över sommaren vid villan i Åhus. Pappa står bakom mig i badbyxor. Han har ingen kulmage, verkar i god kondition. Armarna hänger rakt ner vid sidorna, han tittar ner på mig. Men han rör mig inte." (1991:149 f)

Kanske var det inte någon tillfällighet att femtiotalets populäraste radioserie "Lille Fridolf och jag" efterhand blev till flera filmer, TV-spel och t.o.m. gavs ut som serietidning. Denna figur, en svensk variant av Dagobert Krikelin, visade det karikerade hemmalivet för en hårt arbetande kontorschef. På jobbet styrdes han av en löjlig boss med pipig röst, därhemma av en pansarkryssare, som uppgivet tilltalades "Ja, lilla Selma". Dottern hade funnit sig en sill-

mjölke som, lystrande till det imposanta namnet Valdemar, befriats från varje självständigt beslut.

Hemmet under denna tid var platsen för vila, rekreation och i någon mån fostran. Men de många bortvända karlarna visar att det inte var där det riktiga maskulina livet utformades. Fanns det över huvud taget?

En speciell spelplan

Så återvänder vi till utgångspunkten, de samtida männens värld. Dit kommer vi efter sextio- och sjuttioitalens mjukisideal, där männen försökte odla sådana kvinnliga sidor hos sig själva som bättre skulle öppna dem för en tillvaro i hemmet med nära kontakt till barnen och sig själva (Frykman 1995).

Heminredningen exponerar inga manliga ytor. Mannen finns till synes överallt och ingenstans. Hemmet är på ett helt annat sätt än för trettio år sedan i sin helhet indraget i arbetsmarknaden. Det betyder att det på en gång är en separat arena och mycket nära avlett av externa krav (Beck et al. 1995). Den dubbelheten måste man ha i minnet. Idealt sett skall båda makarna göra samma arbetsinsats: passa barnen, skjutsa till dagis, koka välling, dammsuga, göra inköp och laga lördagsmiddagen.

Sociologen Gunnar Andersson utförde för några år sedan en ganska intressant studie av familjer i karriären.⁵ Hans familjer berättade unisont hur just männen vred sig under pressen att klara karriär, hemarbete och fadersroll. Det var länge sedan pappa företagaren kunde luta sig tillbaka medan hustrun hämtade tofflorna, barnen tindrade med ögonen och hunden viftade på svansen. Såväl "folkhemspappan" som "far som hade rätt", är i dag fossiler från en annan epok.

Den främsta förändringen är att han inte kan komma hem och utgå från att han kan vila, jobba

eller att familjen skall vara helt inriktad på hans behov. Vål hemma är han numer en del av familjen och med ansvar. När han är hemma kan hustrun göra något utanför hemmet på egen hand etc. Förändringen kan uppfattas som marginell, men den förklarar troligen stora delar av den stress och press som mannen upplever i balansen mellan arbete och familjeliv. Det är ett annat sätt att tänka och leva: att veta att han kan var hemma under en viss tid, till en viss tid och dessutom vara uppmärksam på de andra familjemedlemmarnas krav. Denna förändring kan han heller inte lösa genom att helt minimera tiden hemma. Det accepteras inte heller. Därför tenderar hans vardag att bestå av arbete och familjeliv. Ska han ha fritidsintressen blir kampen om tiden än hårdare (1993:276).

Männen kunde inte kombinera familjelivet med egna fritidsaktiviteter, de framhöll oftare än kvinnorna att de hade så få egna vänner osv. Det verkligt överraskande var att de menade sig förverkliga det projektet under premisser som var könsmässigt distinkta om än oklart formulerade. Så gott som samtliga uppgifter hade kvinnliga förtecken. Hustrurna fungerade som hemmets organisatörer medan männen gled in i rollen av oundgänglig hjälp. När ansvaret — på gott och ont — vilade på henne blev det är svårt för honom att ta den plats som förväntas av honom. Han "hjälpte till". Mot en bakgrund av hundra år av exkludering ur denna värld, påbackat med de senaste decenniernas kvinnoemancipation, vore det snarast förvånande om mannen inte gick in i den lilla världen på de premisser som där gäller. Här finns, som vi sett, en lång precedens.

Samtidigt är hemmet, som bl.a. Marianne Gullestad (1989) beskrivit, den viktigaste platsen för nutida personlig integration. Det som tidigare kyrkan eller Uppgiften kunde skänka, skall nu hämtas hemmavid. Mannen har kommit hem igen och det ställer speciella krav.

Männens klagosång, i Anderssons intervjuer, stämde upp för att de väntade sig så mycket mer av hemmet. Det var ju där de verkligen kunde "vara sig själva", nå per-

sonlig och samhällelig integration. Det var hemmet de såg som förebild för hur ett riktigt liv skulle vara. Ofta var det där de hämtade idéer för hur relationerna på jobbet skulle se ut. För Jersilds pappa borde köket ordnas som ett kartotek på Helgelseförbundet. I dagens sjukhus försöker man hitta relationsmodeller som tar hemmets informella umgängesmönster som norm.

Som platsen för integration har hemmet blivit en ganska speciell kulturell arena, en som man måste ta av sig skorna för att få beträda. Som varje separat verklighet blir det på en gång något rituellt annorlunda och just därigenom mycket tätt knutet till världen utanför. Det blir till experimentyta där man provar ut nya sätt att förhålla sig vilka man sedan provar i verkliga livet. Här kan man vara hörsam inför sina erfarenheter och känslor. Kanske är det just där som Victor Turners *communitas* (1969) finns — den plats där omedelbarhet och närhet råder i kontrast till omvärldens villkor. Det är de många "icken" som trivs så gott där hemma. Det icke-kommersiella, icke-beräknande, icke-exploaterande, icke-ytliga. Till och med "icke-kön"? På det viset blir hemmet ett moraliskt konstaterande i en sammansatt värld.

Ropet efter manlighet

I sekelskiftets eller folkhemmets värld var både familjen och mannen definierade av yttre strukturer. Han behövde inte prestera någon manlighet, den fanns så uppenbart efterfrågad på jobbet och på andra arenor. I dag håller varken traditionen eller arbetet honom och familjen under armarna. "Mamma-och-barn" är en ny familjekonstellation, samborelationer ett alternativ och hälften av äktenskapen går mot skilsmässa. I äktenskapet skall två karriärer, två yrken förenas och det kräver omförhandlingar av

könsgränserna. För att hemmet skall fungera måste det byggas upp av självständiga människor som var och en förmår skapa sina egna biografier (Beck & Beck-Gernsheim 1995).

Det är här den nya maskuliniteten kommer in. Männen tvingas producera en identitet, någonting autentiskt som skall hjälpa dem att bli synliga, hjälpa dem att hantera var dags krav.

Järn-Hans, mytologiseringen, de tunga grabbarna i mc-gänget på Kastrup kan då ses i ett nytt ljus. Det de engagerar sig i är en kulturell friställning från vad män gjort tidigare. Med hjälp av bl.a. myterna kan de säga upp kontraktet mellan generationerna, ställa in det klassiska fadersupproret (där man ändå bara får med sig vad fadern egentligen står för fast i en personligt tillkämpad form). Genom att lyssna till urtiden bereds männen chans att reflektera över sig själva i samtiden. Det uppsagda kontraktet kan bereda plats för en autentisk, en ännu inte in-tecknad manlig identitet. Först genom att befria sig från traditionen kan de ställa en serie med uppfordrande frågor: Hur skall jag ta egna potentialer i anspråk? Hur skall jag kunna vara hemma och samtidigt vara det som man?

Självfallet är den maskulina identitet som de väljer att gå in i ofta en äventyrlig sådan, en som kan brukas för någonting helt annat än att bereda sig en plats där hemma.⁶ Så blir det fullt möjligt att motsättningen mellan hemma och ute, mellan att se giftig ut med döds kallering på långfingret och att ringa hem till lilla Maren, egentligen är skenbar. Kanske är det till och med så att uppträdandet i offentligheten handlar om att han försöker etablera en identitet som man också hemma? Det är en ganska kreativ strävan efter kulturell identitet, en som man får ta till när det inte finns någon självklar förebild därhemmavid att falla tillbaka på.

Remoralisering

Konsekvenserna för samhället av den process jag här antytt kan bli vida. För Anthony Giddens har det nära livet, intimiteten, blivit det kraftcentrum där flera av dagens påträngande moraliska frågor formuleras, förankras och hämtar näring. Sådana *life-policy questions* handlar just om hur människor skall förhålla sig till varandra, män till kvinnor, barn till vuxna, hur frågor gällande miljön, freden och överlevnaden skall behandlas.

Här ser Giddens hur en kommande *remoralisering* av samhället grundas i människors privata erfarenheter och reflexivitet. En rad existentiella problem, som länge har varit förvisade till intimitetens och hemmets värld, tas nu upp av nya sociala rörelser och blir föremål för politiska åtgärder. Under lång tid var männen undandragna de frågorna, just genom att hämta sin identitet från andra håll än de som hade med hemmet att göra.

Denna förnyelse nerifrån blir möjlig tack vare den indragenhet och öppenhet som utmärker hemmen. För den lekfulle folkhemsfamiljen eller den där pappa rökte cigarr i herrummet var hemmet en privat ö i en eljest tumultartad värld. I dag är det platsen för integration och för formulering av identiteter, något som omfattar båda könen.

Slutsatsen blir, att de nya manligheterna tål mycket att klandras, men något att hedras ändå. De har inte sin rot enbart i människors växande desorientering i ett samhälle där fasta gränser löses upp, utan också i samma människors behov att omforma sig själva för att bättre lösa familjelivets praktiska uppgifter och de nya krav som samhället ställer på dem. Tiden verkar på olika sätt bereda en ny plats för en karl och den utvecklingen rymmer såväl förhoppningar som uppenbar, brutal fasa.

Noter

¹ Perspektivet är knappast etnografiskt, kulturbeskrivande, utan utgår från den typen av jämförelser man gör inom ramen för ett modernitetsresonemang man kan finna hos Anthony Giddens (1991, 1992), Thomas Ziehe (1989), Alberto Melucci (1992), och i någon mån Ulrich Beck & Ulrika Beck-Gernsheim (1995). Det betyder att resonemanget är mer "i princip" än kulturellt deskriptivt.

² Jfr Ziehes resonemang om hur unga människor i dag strävar efter att bemästra de tendenser till upplösning som finns i senmoderniteten. De gör det genom estetisering: att formlig ytan, genom ontologisering: att söka sig till fasta bestämningar och rituella sammanhang, och genom subjektivering: längtan efter närhet och intimitet (1989:155 f).

³ Bly menar på fullt allvar att det mesta när det gäller de nutida männens moraliska och känslomässiga desorientering är kvinnans fel. Och i någon mån arbetsmarknadens. Fadern har varit fysiskt och andligen frånvarande, det är hans påstående. Därför har pojkar introducerats till manlighet via mödrarna. Sålunda skulle dagens längtan efter det manliga skapats under socialisationen. Alltså i ett annat samhälle än dagens. Det här är analytiskt oerhört intressant. Påståendet pekar nämligen på att män bör akta sig för att lyssna på sina verkliga föräldrar. De har redan förbrukat sitt förtroendekapital. Mytopoetiska män är tryggare.

⁴ Utanför hemmet skapade det nya industrisamhället så många träningsläger för det maskulina: idrottsarenan, bergsbestigningen, militärlivet, arbetet (Mosse 1985). Havsbadet blev under senare hälften av århundradet en flitigt använd kur emot många av de faror och lidanden som den moderna civilisationen förde med sig. Vattnet var härdande och därför — i försiktiga doser — välgörande för nervklena personer. De som hemsöktes av hypokondri, bleksot och andra sjukdomar — allt sådant som hotade livsenergin kunde finna sitt remedium i de salta friska böljorna. Gärna vid nordkusten. Den som badade erbjöds i själva verket ett framkallningsbad för manliga egenskaper. Det var just sådana sjukdomar som förknippades med kvinnligheten som försvann. Och naturligt nog blev det männen som ägnade sig åt havsbad. Reaktionen på gemensamhetsbaden som så småningom började bli vanliga vid sekelskiftet, var inte bara av sedlig art: Mådde kvinnor verkligen väl av att utsätta sig för denna reningskur?

Längs badstränder, på båtturer och i simbassänger ritualiserades således nya förhållningssätt till vattnet. Män lärde sig att dyka huvudstupa ned i böljan, att

låta sig omslutas av vattnet utan att försvinna. Simning blev en manlig dygd. Kvinnorna, för vilka vattnet innebar större påfrestning, utvecklade försiktighetens ritualer. I etiketts- och rådgivningsböcker skrevs välmenande råd om hur kvinnor skulle mildra vattnets påfrestande effekt på kropp och sinne. Bruket att varsamt vada ut till knädjupt vatten, plaska med händerna, bestänka armarna, vända ryggen mot det stora havet och på en utandning eller ett uppgivet tjut ta ett snabbt dopp, uppstod nu (Kayser-Nielsen 1993, Frykman 1994).

⁵ Det var medelålders företagare, de där som för det mesta anses hylla de maskulina värdena och har en "baklandskvinna", för att tala med Thomas Höjrup, som kan ta hand om såväl barnen som alla de representativa plikterna.

⁶ Att de söker sig till det som män av någon anledning alltid varit skickliga på att hitta, nämligen subjektneutrala rum där de får lov att leka (Holter & Aarseth 1993:58 ff) kan väl förstås i det här sammanhanget. Män har uppövat en större vana vid att genom klubbar, gäng och kompisbaserade gillan skapa den formen av kulturella friytor.

Litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, 1990. *Mansmyter. Liten guide till manlighetens paradoxer*. Stockholm: Fischer & Co.
- Andersson, Gunnar, 1993. *Leva för jobbet och jobba för livet. Om chefsfamiljers vardag och samlevnadsformer*. Symposium: Stockholm.
- Arnstberg, K-O., 1989. *Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen*. Stockholm: Carlssons.
- Badinter, Elisabeth, 1994. XY. *Om mannens identitet*. Stockholm: Forum.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth, 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Bly, Robert, 1990. *Iron John: A Book About Men*. Longmead: Element.
- Caton, Steven, 1995. "Does a study of masculinity matter to feminist anthropology?" I: *American Anthropological Association*, Nov. 17, 1995. Unpublished.
- Connell, R. W., 1995. *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Ehn, Billy; Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, 1993. *Försvenskningen av Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Faludi, Susan, 1991. *Backlash. Kriget mot kvinnorna*. Stockholm: Norstedts.
- Frykman, Jonas, 1986. "Hur fostras en svensk intellektuell?" I: *Tvärnsnitt* 1986:4.

- Frykman, Jonas, 1992. "Biografi och kulturanalys." I: Tigerstedt, C.; Roos, J. P. & Vilko, A. (red.): *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm: Symposium.
- Frykman, Jonas, 1994. "Manlig myt och vanlig vardag. Om manlighetens förvandlingar." I: *Hverdag. Festskrift til Brynjulf Alver*. Stabekk: Vett og Viten.
- Frykman, Jonas, 1995. "Space for a Man." I: *Men on Men. Eight Swedish Men's Personal Views on Equality, Masculinity and Parenthood*. Stockholm: Ministry of Health.
- Garthon, Per, 1991. "Pappas svek — min livskick." I: Uddenberg, N. (red.): *Pappa och jag*. Stockholm: Sesam.
- Gillis, John, 1992. "Bringing up Father. Britisk fadersidentitet fra 1750 til idag." I: *Den jyske historiker*, Nr 64. Århus.
- Giddens, Anthony, 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Pluto Press.
- Giddens, Anthony, 1992. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Gullestad, Marianne, 1989. *Kultur og hverdagsliv*. Oslo.
- Hirdman, Yvonne, 1989. *Att lägga livet tillrätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Holter, Øystein Gullvåg & Aarseth, Helene, 1993. *Menns livssammenheng*. Oslo: Gyldendal.
- Höjrup, Thomas, 1983. *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. Lyngby.
- Jersild, P. C., 1989. *Fem hjärtan i en tändsticksask*. Stockholm: Bonniers.
- Kayser Nielsen, Niels, 1993. "Fare, frihed og sundhed — om vandforestillinger i modern tid." I: *Kyst, vand og borgerstand. Den jyske historiker*, Nr 65. Århus.
- Löfgren, Orvar, 1979. "Familjemänniskan." I: Frykman, J. & Löfgren, O.: *Den kultiverade människan*. Lund: Gleerups.
- Melucci, Alberto, 1991. *Nomader i nuet. Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Mosse, George L., 1985. *Nationalism and Sexuality. Middle Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Ström, Ingemar, 1991. "Det far gör är rätt." I: Uddenberg, N. (red.): *Pappa och jag*. Stockholm: Sesam.
- Turner, Victor, 1969. *The Ritual Process. Structure and Antistructure*. London.
- Uddenberg, Nils, 1991. "I mödrars skugga — på spaning efter en pappa som måste ha funnits." I: Uddenberg, N. (red.): *Pappa och jag*. Stockholm: Sesam.
- Ziehe, Thomas, 1989. *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm: Symposium.
- Åström, Lissie, 1985. "Husmodern möter folkhemmet." I: Frykman, J. & Löfgren, O. (red.): *Modärna tider. Vardag och vision i folkhemmet*. Lund: Gleerups.
- Åström, Lissie, 1986. *I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer*. Lund: Gleerups.
- Åström, Lissie, 1990. *Fäder och söner. Bland svenska män i tre generationer*. Stockholm: Carlssons.

Summary

Space for a Man

This paper looks at how struggles to define a male identity, based in the home, lead to highly diverse definitions of what is typically masculine. In the early years of this century, Swedish men were transformed from the patriarchal head of the household of rural society to the absent husband of the industrial age. During the welfare-society period in the middle of this century, men were supposed to be hard-working breadwinners and prepared to help out as fathers by keeping children occupied in their spare time. The general argument is that while early modernity separated men from many of the responsibilities in regard to home and family, so is late modernity opening up new ways of relating to the values concerned with intimacy and life-policy questions. The many contradictory trends to this optimistic interpretation are also discussed.